

NOTES PER A LA HISTÒRIA AGRÀRIA DE REUS EN EL SEGLE XIX

En el Reus de mitjan segle XIX tenia encara una notable incidència econòmica el sector primari, sobre el qual no tenim gairebé cap notícia. Intentaré ara de fer-ne una primera i elemental aproximació. En una enquesta del 1804 es presenta l'agricultura reusenca del moment no com un treball de subsistència, sinó com molt rendable econòmicament i com la base de dues de les indústries locals més importants, l'oli i l'aiguardent¹. Entre els sis cereals presos en consideració en l'enquesta, a Reus sols es conreaven el blat i l'ordi, del primer es collien 1.540 quintars que es cotitzaven a 7 sous i 10 ardits i del segon 4.772 quintars a 3 sous i 15 ardits. El conreu dels llegum oferia aquest resultat:

Producte	Quintars	Preu en sous i ardits	
fesols	300	9	—
faves	200	4	10
guixes	30	3	15
pèsols	20	8	—
llenties	10	4	10

Les verdures i productes horticoles tenien un considerable conreu i per exemple es collien 45.000 naps, 16.787 unitats entre enciams i escaroles, 8.000 unitats entre col-i-flors i espàrrecs i 9.000 entre melons, carabasses i síndries. Tots aquests productes d'horta, segons la resposta a l'enquesta, eren consumits en el mercat local, així com les

1. Vegeu: ANGUIERA, PERE: *La riquesa natural de Reus l'any 1804*, a «Reus, semanario de la ciudad», núm. 1.177, ps. 17 i 19.

1.200 arroves de fruita de pinyol (préssecs, prunes, albercocs...) i les 1.080 de la fruita de grana (peres, pomes, codonys, magranes, nespres...). Una collita menor consumida tota també a la vila eren els cítrics: 460 arroves de taronges agres, 70 de llimones i 40 de taronges dolces. Sorpren en la resposta a l'enquesta, que sigui negativa en l'apartat dels fruits secs quan Pere Gil i Celdoni Vilà en documenten el seu conreu en els segles xvi i xviii respectivament. Segons l'enquesta l'única planta industrial conreada en el terme seria el cànem amb una producció anual de 100 arroves. Finalment el 1804 hi hauria una producció anual de 28.480 cargues de vi negre, que es cotitzava a 4 sous i 10 ardits i del producte de les oliveres es venien 200 arroves d'olives, mentre la resta de la collita es destinava a l'obtenció de 9.000 costals d'oli.

La importància de l'agricultura en els inicis del segle ve confirmada per les dades publicades per Jaume Ardèvol, l'únic que s'enfrontà de forma seriosa amb la realitat econòmica reusenca del moment². Segons Ardèvol l'agricultura era notable tant per l'extensió dels terrenys conreats, com per les tècniques emprades i pels rendiments que se n'obtenien. Un rendiment en bona part justificat per la divisió del terreny en petites propietats³. Els pagesos reusencs utilitzaven tres menes d'adobs: els fems, la fumigació i el llot, i a més des de temps immemorial enterraven ossos als peus dels arbres per fer-los més productius. En el terme reusenc s'explotaven 75 mines d'aigua, gràcies a les quals s'assegurava la collita de gra a l'estiu. Dintre la categoria dels grans, Ardèvol hi inclou l'ordi, els fesols i el blat, tot fent constar que del darrer sols se'n collia la meitat que dels altres productes, encara que econòmicament el resultat fos equivalent. El blat tenia damunt seu, de forma constant, el perill del rovell que malmetia les collites. Es conreaven també la vinya, l'avellaner, l'ametller, el garrofer i l'olivera. Ardèvol afirma tallant que «la principal cosecha de Reus es la del vino», tot i que la vinya es troba sempre sota la doble amenaça de les pluges i dels insectes, entre els quals encara no cita l'oïdium. La segona collita era la de les oliveres que si bé donava fruit cada any, un any si l'altre no sols feia mitja collita i cada cinc anys

2. ARDÈVOL, J.: *Ensayo sobre la topografía y estadística de la villa de Reus en Cataluña*, Madrid, 1820.

3. Op. cit., p. 12.

en donava una de molt abundant i es trobava també sota l'amenaça dels insectes⁴. La collita mitja anual era expressada en roves⁵:

Producte	Roves
vi	880.000
oli	83.000
ordi	30.500
blat	8.000
fesols i altres llegums	20.000
garrofes	20.000

El 1849 les principals produccions agrícoles eren el blat, l'ordi, el vi, els llegums, l'oli, l'avellana, la fruita, les hortalisses de tota mena i les garrofes⁶. El que en termes generals indica el manteniment i persistència dels conreus tradicionals amb la consolidació de l'avellana.

El 1853 en una descripció general de les comarques meridionals del Principat, Núñez de Prado, dona com a principal conreu la vinya, seguida de l'olivera, els garrofers i els cereals⁷. Per a Núñez, el Camp fóra una comarca molt fèrtil atès que era constituïda per terrenys d'al·luvió fluvial i afirma: «está surcada por multitud de arroyos y vertientes y es cultivada con singular esmero y laboriosidad. Los huertos en donde se suceden las cosechas sin pérdida de tiempo, aparecen como jardines perpétuos. Con el objeto de facilitar el riego se hallan niveladas las porciones en que se divide el terreno, formando gradas cuando la mucha desigualdad lo exige», aprofitant-se no sols les rieres, sinó obrint «sin perdonar gastos, ni fatigas» un gran nombre de pous. Per a la comarca en concret Núñez destaca la producció de l'oli, l'avellana, l'ametlla, la garrofa, l'ordi, els fesols i el vi⁸. Els pobles de la comarca envien aquells anys un promig anual, calculat damunt quinquenys, per a comercialitzar a Reus o a Tarragona, aquests productes⁹:

4. Op. cit., ps. 15-19.

5. Op. cit., p. 21. L'autor fa constar que una rova són 26 lliures i una lliura 12 unzes.

6. MADDOZ, Pascual: «Diccionario...», vol. XIII, p. 433.

7. *Proyecto del ferrocarril de Tarragona a Reus*, Madrid, 1853, p. 3.

8. Id., p. 4.

9. Id., p. 35.

Pobles	Garrofes quintars	Arròs quintars	Blat i ordi quarteres	Fesols quarteres
L'Argentera	—	—	—	20
Les Borges	—	—	—	—
Botarell	—	—	—	60
Duesaigües	—	—	—	40
Montbrió	—	—	1.000	500
Mont-roig	25.000	700	—	—
Porrera	—	—	—	—
Pradell	—	—	600	40
Riudecanyes	—	—	—	200
Riudecols	—	—	—	—
Les Voltes	—	—	—	—

Pobles	Avellanes quarteres	Ametlles quarteres
L'Argentera	1.200	—
Les Borges	2.500	—
Botarell	100	—
Duesaigües	750	—
Montbrió	100	—
Mont-roig	—	—
Porrera	2.000	—
Pradell	1.200	—
Riudecanyes	1.500	—
Riudecols	3.700	—
Vilanova	1.700	40
Les Voltes	1.500	—

Pobles	Vi cargues	Aiguarent cargues	Oli quartans
L'Argentera	2.000	600	500
Les Borges	4.500	200	1.000
Botarell	3.500	—	3.500
Duesaigües	3.000	—	1.000

Pobles	Vi cargues	Aiguardent cargues	Oli quartans
Montbrió	11.000	—	6.000
Mont-roig	18.000	—	20.000
Porrera	1.500	—	—
Pradell	2.000	—	1.000
Riudecanyes	6.000	—	2.500
Riudecols	5.000	400	—
Vilanova	3.800	—	2.500
Les Voltes	2.000	100	1.200

Aquestes xifres mostren de forma evident com l'arrel econòmica pagesa dels pobles, d'alguns dels pobles de l'entorn reusenc, es basa encara en el mateix element en que se suposa que es fonamentava l'economia del XVIII, la vinya i els seus derivats, essencialment el vi, i de forma secundària l'oli, mentre el comerç dels fruits secs és encara a les beceroles. Una única excepció fóra Mont-roig que a més de ser el primer productor de vi tindria un notable comerç de garrofes.

La constatació de la importància econòmica de l'agricultura en els pobles del voltant de Reus, ve reblada per les xifres de la contribució, on la territorial pràcticament triplica la industrial en el mateix any 1853 ¹⁰:

Pobles	Habitants	Territorial	Industrial
L'Aleixar	984	71.320	2.041
Alforja	1.776	68.510	4.809
Almóster	572	15.290	748
Les Borges	998	24.540	3.706
Botarell	430	33.190	2.132
Cambrils	2.490	99.080	14.110
Castellvell	476	3.720	2.543
Maspujols	584	11.070	2.902
Montbrió	1.086	38.720	4.859

10. POLO, F.: *Consideraciones sobre la importancia relativa de las poblaciones de Tarragona, Reus y Valls, para deducir las ventajas del camino de hierro de Tarragona a Lérida pasando por Reus*, Reus, 1857, s.p.

Pobles	Habitants	Territorial	Industrial
Mont-roig	2.680	70.410	11.114
La Mussara	164	4.720	169
Reus	28.460	462.590	387.004
Riudoms	3.490	124.720	10.356
Riudecols	1.180	32.790	3.938
La Selva	4.140	135.470	14.534
Vilaplana	740	18.200	2.236
Vinyols	640	25.650	1.580

Entre tots aquests pobles el 1853 conreaven 7.670 jornals de terra, dels quals 860 eren d'horta ¹¹. La producció podia variar força d'un any a l'altre, com ho demostren aquestes dues sèries ¹² expressades en faneques:

Pobles	Blat	1857			
		Sègol	Civada	Ordi	Moresc
L'Aleixar	20	32	—	100	—
Alforja	85	65	—	1.600	—
Almoster	40	80	—	400	—
Les Borges	160	28	—	328	—
Cambrils	225	—	—	1.625	—
Castellvell	30	—	—	50	—
Les Irlles	—	—	—	31	—
Maspujols	16	7	—	120	22
Montbrió	1.000	100	—	3.000	100
Mont-roig	785	60	—	780	35
La Mussara	1.620	160	480	500	—
Reus	800	—	—	9.000	600
Riudoms	200	40	—	2.064	900
Riudecols	7	10	—	300	7
La Selva	2.400	2.400	1.000	10.000	—
Vilaplana	56	130	20	800	20
Vinyols	120	—	—	700	36

11. Id. id.

12. AHMR. Lligall «Rural y ganaderia», plec 40, Botarell no consta en la sèrie de 1857.

Pobles	Blat	1860			
		Sègol	Civada	Ordi	Moresc
L'Aleixar	86	124	—	531	—
Alforja	80	60	—	1.650	—
Almoster	30	40	—	350	—
Les Borges	190	20	—	500	40
Botarell	340	—	—	—	—
Cambrils	165	—	—	5.800	60
Castellvell	2.000	—	—	800	—
Les Irles	—	—	—	40	—
Maspujols	16	7	—	120	22
Montbrió	1.100	80	—	3.000	90
Mont-roig	790	68	—	710	35
La Mussara	1.740	230	280	690	—
Reus	1.170	—	—	10.972	200
Riudoms	800	25	—	15.600	200
Riudecols	9	13	—	650	7
La Selva	750	860	200	3.500	60
Vilaplana	2.530	1.500	31	1.200	42
Vinyols	100	—	—	400	12

Generalment les collites de cereals eren insuficients per a les necessitats de la població que per tant havien de comprar en el mercat els productes deficitaris. Com escriu el 10 de novembre de 1861 l'ajuntament de Maspujols contestant una enquesta, «tiene que acopiarse de ellos en los mercados de Reus y Valls»¹³. Les estadístiques elaborades durant l'època damunt de les consultes oficials i directes als interessats acaben de confirmar en el cas dels cereals, el fet deficitari. A tal de mostra dono la producció, consum i importació de blat, en els pobles suara esmentats el 1857¹⁴:

13. Id. id.

14. Id. id.

Pobles	Producció	Consum	Importació
L'Aleixar	20	1.000	980
Alforja	85	6.800	6.715
Almoster	40	1.200	1.160
Les Borges	160	160	—
Cambrils	225	9.457	9.232
Castellvell	30	170	140
Les Irlles	—	766	766
Maspujols	16	2.608	2.592
Montbrió	1.000	5.300	4.300
Mont-roig	785	785	—
La Mussara	1.620	1.620	—
Reus	800	136.000	135.200
Riudoms	200	12.000	11.800
Riudecols	7	7	—
La Selva	2.400	10.000	7.600
Vilaplana	50	4.500	4.450
Vinyols	120	120	—

Amb tot cinc pobles, Vinyols, Les Borges, Riudecols, La Mussara i Mont-roig, en els tres anys en que en conec les dades, 1857, 1858 i 1859, consumeixen en tots els cereals únicament i total, el blat, la civada, el morenc i l'ordi que produeixen, sense vendre'n, ni comprar-ne gens, fet que podria indicar (si les estadístiques són verídiques) una tendència cap a l'autarquia local, producte de les ancestrals ambicions de nivellar i igualar el consum i la producció, pràctica que, amb tot, sorprèn en data tan avançada.

El 1863 la realitat econòmica de l'agricultura reusenca i de la dedicació i extensió dels seus conreus era ¹⁵:

Tipus de conreu	Jornals de 2.500 canes	Liquid imponible en rals
horta	315	267.900
avellaners de regadiu	103	46.000
cereals i sembra de regadiu	504	234.670

15. Vegeu «Actes municipals 1862-1865», fol. 140, les dades són del 30 de gener de 1863.

Tipus de conreu	Jornals de 2.500 canes	Liquid imponible en rals
avellaners de secà ¹⁶	157	41.880
vinya	4.636	976.806
oliveres	1.065	254.140
cereals amb possibilitat de regadiu	837	149.586
garrofers	160	38.570
totals	7.777	2.010.552

El salt en la riquesa imponible comparada amb deu anys abans és enorme. El 1865 Simó escrivia ¹⁷ que, en les comarques meridionals del Principat, es produïa en totes vi, aiguardent, oli, ametlles i avellanes i que la comarca de Reus es destacava «en calidad de aceite y vinos inferiores, cuya mayor parte pasan a las fábricas de destilación».

Els dos aspectes de més interès dins l'agricultura eren la preocupació per la vinya i el intents de portades d'aigua per als regadius. La vinya era, en efecte, causa de constants inquietuds i maldecaps. Des de 1852 les plagues d'insectes feien malbé quasi totes les collites i el diputat a corts Bernard Torroja demanava inútilment protecció al govern ¹⁸. A inicis de 1860 la diputació provincial demana la dispensa de totes les contribucions i intenta obtenir un subsidi per a aquells llocs on l'oïdium ha malmès més de la meitat de la collita. En tota la província de 140.000 fanegues dedicades al conreu de la vinya, 70.000 han estat destruïdes per la plaga i en l'any anterior, el 1859, s'havien perdut quinze milions de rals. Segons el cronista que facilita la notícia els mateixos fets es produïen des de feia vint anys ¹⁹. El mes d'agost de 1860 l'ajuntament reusenc encarrega a Francesc Llauradó i Rafael Clariana la valoració de les pèrdues ²⁰ i envien una carta a la diputació on s'afirma: «la terrible calamidad que lamentamos (l'oïdium turkery) ha invadido como en años anteriores todo este tér-

16. No tinc en compte degut a la pretensió de globalitat les deducciones estimades per aquell any. Unifico a més per a cada conreu l'extensió total que l'original divideix en quatre tipus de terreny.

17. *Informe de la Junta de agricultura, industria y comercio de Tarragona sobre el ante-proyecto del plan general de ferrocarriles de la península*, p. 13.

18. «Diario de Reus», 18 de maig de 1860.

19. FONTS, M.: *Noticia de la semana* a «El eco del Centro de Lectura», núm. 21, del 25 de març de 1860.

20. «Actes municipals», sessió del 3 d'agost de 1860.

mino municipal y sus agregados; no ha perdonado ninguna parte de él, de tal modo, que casi puede decirse que ha quedado enteramente destruida la cosecha del vino que es la principal y cuasi la única con que cuentan los propietarios de este término para sus atenciones de familia y demás necesidades que sobre ellos pesan», la collita, continua la carta, havia quedat com en l'any anterior reduïda a la dècima part del que hauria de ser i per tant supliquen que de les contribucions se'n dedueixin les pèrdues²¹. Segons el municipi els números ha considerar eren els següents:

producte líquid	668.820 rals
contribució	93.568 rals
cal perdonar	84.212 rals

En els anys normals, insisteixen les autoritats reusenques, es produïen 28.000 cargues de vi que a 28 rals la carga representaven 774.200 rals que es reduïen a 608.000 un cop descomptades les despeses de recollecció, mentre que aquell anys tan sols arribarien a 60.000 rals²². Cal creure que és per a fornir informació de com combatre la malura i empès per l'ambient que el reusenc Pere Sotorra publicà el 1862 el llibre «Guia para el cultivo de la viña y arte de fabricar y perfeccionar los vinos de la cosecha»²³.

Dins la campanya contra l'oidium cal situar el repartiment de 8.900 quilograms de flor de sofre que ens dona alhora la llista dels propietaris més afectats i possiblement també la dels més importants²⁴:

Llorenç Ortega	1.320 quilograms
Bartomeu Gasull	1.100 »
Maria Magriñà	1.320 »
Joan Just	1.500 »
Felip Font	1.500 »
Jaume Vidal	1.100 »
Josep M ^a Llobet	1.060 »

21. AHM. Lligall «Calamidades públicas», plec 14.

22. Nota del 22 d'agost de 1860, a id. id. Hi ha papers similars per a tota la dècada dels '50.

23. No n'he vist cap exemplar. Anunci a «El eco del Centro de Lectura», núm. 16, del 20 d'abril de 1862, p. 128, que el titlla d'«obrita».

24. Loc. cit., nota 21.

Amb tot, els reusencs encara s'animaven a participar en les exposicions agrícoles, obtenint algun dels primers premis a Barcelona el 1859²⁵ i ocupant les dues terceres parts de la provincial de Tarragona el 1862²⁶.

Coincidint amb aquesta davallada de la vinya afectada per les plagues es comencen a arrencar els ceps que són substituïts per avellaners a Reus, Cambrils, Vila-seca, Tarragona i en la resta del Camp²⁷. El mateix 1862 es celebrà a Reus l'exposició de l'Institut agrícola català de sant Isidre²⁸. Segons el programa fet redactar pel corregidor G. de Mijares els actes havien de començar el 14 de setembre amb la inauguració a les 9 del matí per totes les autoritats de l'exposició dels productes rurals, ramaders, d'aviram, d'aparells mecànics i d'objectes de la indústria vinculats a l'agricultura. L'endemà de 6 a 9 del matí s'havia de repetir la visita de les autoritats i gent competent per fer l'anàlisi dels productes i a la tarda del dia 15 s'havien de reunir els socis de l'Institut per a discutir tres punts teòrics. A la matinada del 16 estaven programades diverses proves agrícoles com cavar, llaurar, fer crestalls i provar les màquines. Les màquines exposades eren de llaurar, premses de vi, trilladores, aventadores, desgranadores de moresc i un aparell destinat a pujar aigua per a regar en forma de pluja. Les festes s'acabarien amb el repartiment de premis, un àpat, un castell de focs i començaven amb els cors del Centre de Lectura cantant «Los llauradors», amb lletra de Marià Fonts i música de J. J. Sociats.

L'exposició instal·lada en un local decorat per Tapiró estava dividida en nou concursos on participaven delegacions de l'Institut de Terrassa, Vilafranca, Lleida, Tarragona, Sitges, Manresa i Figueres i on «llamaban la atención las colecciones de avellanos, almendros y algarrovos, esa rica producción que será sin disputa una de las mejores con que cuente el fértil Campo de Tarragona». Els assembleistes feren una visita al mas de Macià Vila que si econòmicament no era massa rendable, servia per practicar noves tècniques i productes. Ferran comentant els seus arbres fruiters afirma que «nunca se había sacado tan buen partido en nuestro suelo de este ramo de la industria agrícola»

25. «El eco del Centro de Lectura», núm. 4, 27 de novembre de 1859, p. 3.

26. J. G(RAU) C(OMPANY): *Parte local*, id. núm. 13, 30 de març de 1862, ps. 97-98.

27. *Programa para el concurso agrícola*, Imp. Vda. e Hijo de Sabater, Reus, 1862. AHM lligall «Rural y ganadería», paper 36.

28. *Parte local*, per J.G. a «El eco del Centro de Lectura», núm. 38 del 21 de novembre de 1862 i FERRAN, A. de: *El instituto agrícola Catalán de San Isidro en Reus. Reseña de lo ocurrido durante los tres días de la reunión agrícola de 1862*, Barcelona, 1862.

i comenta que la finca és una mostra «de lo que la teoría y la práctica pueden, cuando se recibe la primera sin prevención, cuando se dirige la segunda con inteligencia», no endebades Vila tenia una rica biblioteca de temes agraris dividida en tres seccions: llibres catalans, espanyols i estrangers. Ferran en la seva crònica explica que l'olivera forneix una de les principals collites del Camp, tot i que els canvis de clima, el pulgó i el mal conreu deixen els arbres eixarredits i donen una mala collita, i sols cada deu anys en produeixen una de passable.

Un dels aspectes més interessants dels actes de l'exposició són els debats teòrics, que recollí Ferran. La primera discussió que es plantejà²⁹ fou que si per culpa de l'oidium s'havien arrencat milers de ceps «en el bajo-campo de Tarragona», què s'havia de fer en aquells terrenys on tradicionalment s'havia conreat la vinya, en aquell moment en que s'havia trobat la forma de combatre la plaga: replantar-hi els ceps, o plantar-hi avellaners que si bé donaven bon rendiment en les obagues, no ho feien tant en el solell. F. Gil, el ponent de la qüestió, defensà la replantació de ceps, mentre que Federic Gomis defensava l'avellaner perquè el seu conreu «reemplaza el de la vid con ventaja, en los terrenos menos feraces» sobretot en els de secà. Gomis calculava el conreu de l'avellaner més car, però també més productiu. El president de la delegació reusenca de l'institut, J. Montaner, defensà la vinya i es promogué una llarga discussió força moguda, en el transcurs de la qual s'afirmà que no s'havia introduït l'avellaner al Camp fins una «época muy reciente» i se'l proposa com un conreu alternatiu. El segon punt de la discussió³⁰ fou si era convenient per les mines d'aigua del Camp, construir-hi cisternes a la vora per a arreplegar millor l'aigua. Montaner defensa la proposta en la qual tothom hi estigué d'acord.

Els reusencs a part de participar en els debats i obtenir diversos premis³¹, participaren també en l'exposició de maquinària. Marià Bertran hi envià tres premses d'oli, una aventadora, dues sembradores, una desgranadora de moresc i una arada per a la vinya fetes per ell, i Josep Boule una premsa.

L'exposició fou tot un èxit i en l'acte de clausura i participaren de 3 a 4.000 persones. En els brindis el barceloní Bertran afirmava: «Reus ha demostrado grandes adelantos en agricultura (...) Reus ha

29. FERRAN, op. cit., ps. 14-17.

30. Id., ps. 18-19.

31. Pels detalls dels concursos, id., ps. 30-32.

dado estos días un solemne mentís a los que pretenden presentar como intereses opuestos y exclusivistas los de las industrias manufactureras a los de la industria agrícola, olvidando que la última proporciona la mayor parte de primeras materias de que necesitan las otras (...) por lo mismo que Reus es centro manufacturero de grande importancia ha podido presentar los adelantos en agricultura (...) ha podido disponer de los capitales acumulados por las industrias manufactureras (...) lo que más falta hace a la agricultura de nuestro país, son capitales». Federic Gomis proposava en el mateix acte de clausura, fabricar xampany, aprofitant que estava de moda, i que cada un dels partits judicials de la província «enviase dos jòvenes de disposición y conocimientos para aprender en los puntos apropiados del estranhero lo que en esta materia nos interesa imitar»³².

Per solucionar el problema de l'aigua es creà el 1842 la societat «Empresa hidrofórica», l'escriptura inicial la firmaren 195 socis «animados de los mejores sentimientos en favor del bien general y deseosos de combinar con sus particulares intereses los beneficios que de la invención de aguas, han de resultar indirectamente al público, fomentando la fabricación decaída, aumentando los productos agrícolas y proporcionando un objeto de embellecimiento, forman sociedad pura y simple, civil y no comercial para la construcción de una mina en busca de dichas aguas». Abans de la firma definitiva de l'escriptura fundacional hi entraren 86 socis nous, 39 el 19 de juliol, 27 el 6 de setembre, 10 el 8 de setembre, 6 el 18 del mateix mes i 4 l'1 de novembre, data en que es donà per acabada la constitució. El capital de la societat havia de ser d'un milió de rals i les accions pagarien dividends de 60 rals, en moneda d'or o plata, cada trimestre fins a recollir la quantitat escripturada, o la fracció que es cregués necessària. La societat s'havia de regir per una junta consultiva de 40 membres i per una de directiva de set. Les accions eren de venda lliure i els beneficis o pèrdues es repartien per parts proporcionals entre els accionistes, sent la durada de la societat ilimitada³³. La societat fou reformada el 1872 i el 1889. En el darrer any hi havien 677 accions d'un valor nominal de 369,50 ptes., de les quals els accionistes n'havien desem-

32. Id. ps. 40-45. El concurs comptava amb el suport i participació del governador civil S. L. Dupoy. Vegeu *Colección de las disposiciones más notables del gobierno de la provincia de Tarragona*, Tarragona, 1862, ps. 171-172.

33. *Escritura social de la empresa Hidrofórica formada en la villa de Reus para la construcción de una mina en busca de aguas*, Reus, 1843.

borsat 350³⁴. En els primers anys la societat menà una vida letàrgica fins que pels volts del 1860 n'assumí la presidència Antoni d'Aixemús el qual en la memòria de 1862³⁵ pot afirmar que el cabdal d'aigua propietat de la Hidrofòrica, havia passat en vint messos de 58 plumes a un mínim de 368, sense comptar-hi les de la mina «La salvadora», per l'explotació de la qual disputaven amb l'ajuntament de Riudoms. Les altres altres aigües provenien de les Borges i de Maspujols. El total d'aigües disponibles per la societat en un futur immediat era:

riera de Suvia	368 plumes
mina La Salvadora	160 plumes
aigua de les Borges	36 plumes
total	564 plumes

L'aigua es destinava majoritàriament al regadiu agrícola tot i haver venut 30 plumes per 99 anys a 3.000 rals per any a la companyia del ferrocarril de Reus a Montblanc. En la reunió de socis de 1862 l'advocat Josep Montaner i Joan de Dalmau proposaren destinar part de l'aigua per a usos domèstics. Comentant la memòria impresa d'aquesta reunió, Güell i Mercader³⁶ escriu que la Hidrofòrica ha treballat molt i ha esmerçat molts diners per a dotar «a nuestra ciudad de un caudal perenne de agua para explotarlo en beneficio exclusivo de todos sus habitantes», tot i que fins aquell moment per errors i enfocament errat dels treballs no s'havien començat a obtenir resultats vàlids.

El febrer de 1863 Aixemús obtingué del governador civil el permís necessari per a dur a Reus les aigües de la mina la Salvadora de Maspujols³⁷, i pel mateix temps l'empresa començà a embellir la seva bassa, la coneguda com a «Bassa nova», lloc ja habitual de berenades estiuenques³⁸. Malgrat aquests esforços la seca continuava anorreant les collites tot i que de vegades es recorria a rogatives públiques com el 1868³⁹, any en que amb tot s'aconseguí una bona collita d'olives, traient-se de cada sac tretze quartans d'oli⁴⁰.

34. *Estatutos y reglamento de la empresa Hidrofòrica*, Reus, 1889.

35. «Diario de Reus», 14 de maig de 1862.

36. *Parte local*, a «El eco del Centro de Lectura», núm. 20, del 18 de maig de 1862, on diu erroneament que fou creada el 1844.

37. «Diario de Reus», 10 de febrer de 1863.

38. Id. 21 de febrer de 1863.

39. Id. 26 d'abril de 1868.

40. Id. 6 de desembre de 1868.

En aquells moments, com a la resta de Catalunya, s'estava produint el pas del pagès a ciutadà, pel que el camperol desheretat o aruïnat es transformava en obrer industrial⁴¹. A Reus el fenòmen també es produïa. Per altra banda els propietaris, que en general eren a més industrials, comerciants o gent de carrera, es preocupaven pels problemes agraris i n'obtenien uns coneixements tan precisos que semblaven «meramente propietarios de profesión». El resultat lògic són uns camps perfectament conreat i la possibilitat de trobar alternatives a la destroça de l'oïdium⁴², el cas de Macià Vila, més amunt esmentat, exemplifica perfectament aquesta situació. Un text coetani sintetitza amb agudesia aquests fets: «mientras la clase labradora de esa ciudad ha sido sucesivamente absorbida por la industria téxtil hasta el extremo de quedar casi reducida a la nulidad, en la clase media al revés, se ve a la mayor parte de terratenientes, que los más son industriales, hombres de negocio y de carreras literarias, y solo una mínima parte de ellos propietarios propiamente dichos», el que indica la voluntat dels terratinents de no deixar-se engolir per la situació i d'incorporar-se a la mecànica del moment deixant de confiar en la renda agrària com única font d'ingressos i empenyent els fills cap al comerç i les professions liberals. D'altra banda, com en tota època de crisi, el capital busca un refugi segur i es dona una forta tendència a la inversió immobiliària: «el industrial —diu el mateix text—, el tendero, el hombre de negocios, en el primer día que reunen un pequeño, un mínimo capital sobrante ya lo emplean en una finca rústica o urbana, sin preocupar-les de si al día siguiente les puede hacer falta, o si les reportaria mejor producto el ensanche de su pequeño negocio»⁴³.

A mitjan dels anys setanta la situació agrària era pràcticament idèntica, però amb l'empenta estancada. La terra meridional de Catalunya es trobava «casi unicamente dedicada al cultivo de la vinya, olivers, avellaners y garrofers, no tenia iniciadores zelosos de un nou sistema de cultura; no tenia apòstols convençuts de les noves pràctiques agrícoles, y las cosas seguían com havien anat sempre. La vinya donava un rendiment tan més gros com més tributaria era la França de la Espanya; los olis sempre estimats de aquesta regió, junt amb la collita bastant beneficiosa de l'avellana, feyan en conjunt un rendiment suficient pera aconseguir al més exigent cultivador», els ceps

41. VICENS VIVES: *Industrials i polítics*, p. 112.

42. *Reus su pasado y su porvenir*, Reus, 1862, p. 16.

43. *Id.*, p. 16.

eren tractats pels pagesos més avançats amb superfosfats, nitrats de potassa i sulfat de calç combinats amb fems d'estable⁴⁴. A finals de la dècada Aluja escrivia que «no hay en este término municipal un palmo de terreno que deje de cultivarse»⁴⁵. El vi continuava sent una de les principals riqueses produint-se'n uns 79.000 hectòlitres a l'any amb 13 o 15 graus d'alcohol; es produïen també avellanes, ametlles, garrofes, oli i diverses fruites, a l'entorn de la ciutat es feïen hortes i es collien pocs cereals⁴⁶. Fins pocs anys abans hi havia molta aigua però les fonts s'havien anat assecant, fet que Aluja atribueix a la tala dels boscos per a plantar-hi vinya i a la baixada de les aigües del subsòl degut al retrocés del Mediterrani; en el terme hi havia 78 mines, la majoria seques «de algunos años a esta parte», les aigües utilitzades provenien de Maspujols i Almoster⁴⁷.

CONCLUSIONS

En un intent de síntesi interpretativa de les notes precedents se'n desprenen, almenys, els punts següents:

— L'existència a la majoria del pobles de la comarca d'una agricultura de subsistència, fins i tot deficitària en diverses localitats de productes bàsics en l'alimentació del vell règim, com és ara el blat, que comporta la impossibilitat d'acumulació de capital i que explicaria alhora l'enfrontament ciutat (Reus)/comarca (Baix Camp) amagat sota la disfressa de les guerres carlines, com ja assenyala Jaume Torras, i l'aparició i manteniment del treball tèxtil domiciliari en les localitats agràries al servei dels incipients industrials reusencs, que de retruc provocaria les queixes dels treballadors urbans.

— La presència de la vinya i de l'olivera com únics productes comercials, en el seu estat d'extracció directa (ràim, olives) o millor encara industrialment manipulats (vi/aiguardent, oli), amb collites molt desiguals segons les localitats i els anys.

— La pràctica absència de la indústria, tret el cas de Reus, reflectida en les baixíssimes quantitats entregades al fisc en concepte de contribució industrial.

44. MARÇAY, L. de: *Memoria descriptiva de la propietat rural de D. Pau Font de Rubinat denominada Mas de Misericòrdia*, Reus, 1898, p. 9.

45. *Topografia mèdica de Reus*, p. 17.

46. Id., ps. 15-16.

47. Id., ps. 34, 15 i 35.

— La greu crisi provocada per les sistemàtiques plagues de l'oidium damunt la vinya en les dècades dels 50-60, que arranaven les explotacions vinícoles i donaven el cop de gràcia per a l'ensulsida de l'economia rural.

— La voluntat de redreçament davant el fenomen anterior, amb la implantació sistemàtica del conreu dels fruits secs, l'avellaner en primer lloc, situable cap a l'any 1862.

— La permanència del problema de la falta d'aigua per als regadius i la constància en combatre-la, amb la creació de companyies de regants i l'obertura i recerca de nous pous i mines.

— La preocupació de la burgesia il·lustrada per la problemàtica agrària, per una banda per a garantir la rendabilitat de les seves inversions i per altra per a aconseguir un tractament més científic de tota la problemàtica, que restaria simbolitzada pel congrés efectuat el 1862 i per la creació de biblioteques privades especialitzades en el tema.

Queden encara moltes qüestions mal plantejades o per a resoldre, n'apuntaré una breu mostra: quin era l'índex de rendabilitat de la terra?, qui es beneficiava directament?, a quin ritme es porta el canvi de conreu vinya/avellaner i amb quines conseqüències econòmiques?, quins canals segueix la comercialització dels productes, tant dels deficitaris com dels que en surten excedents?, superen en algun moment les associacions pageses l'estadi de la germandat per a passar a ser una mena de pre-sindicat com passa paral·lelament a la ciutat amb els treballadors tèxtils?... Són preguntes que busquen l'autor per a una resposta.

Pere ANGUERA